

Könyvtáros etika a gyakorlatban

A könyvtáros etika néhány általános kérdése

A könyvtáros szakmai munkája etikai vetületeinek, követelményeinek megfogalmazása a *Könyvtáros etikai kódex* állandó aktualitása, kidolgozása kapcsán került az érdeklődés középpontjába. Ahhoz, hogy jól értsük és olvassuk a könyvtárosok etikai kódexét, meg kell vizsgálnunk a morálfilozófia, az etika néhány alapvető kérdését, hogy lássuk a kódex gyakorlati hasznát, alkalmazását; konkrét társadalmi–használoi viszonyrendszerbe helyezve a szakmai és olvasói elvárásokat, viselkedési normákat. Lássuk tehát a morál két oldalát: téziseinek elvont általánosságát és a gyakorlati cselekvés konkrét tartalmi mozzanatait által megvalósuló gyakorlatát.

Etikán olyan viselkedési normákat kell értenünk, amelyek általános érvénnyel írják le cselekedeteink kritériumait. Egy cselekedet morális tartalmának leírásakor meg kell határozni, milyen alapokra építve mondhatjuk, hogy ez vagy az a cselekedet jó, avagy rossz. A kérdésből az is adódik, hogy az etika egyik filozófiai kérdése épp arra keresi a választ, hogy mit tekintünk egyáltalán morálnak. Tapasztalatilag összegzett és hagyományozott, minden történelmi korszakban általánosan elfogadott objektív értékekről van szó, vagy koronként újra- és átértelmezett társadalmi viselkedési szabályokról? Esetleg e kettő dialektikus elegyéről és egységéről, amelyek kölcsönösen egymásra hatva, egymást kiegészítve jelentik az etika elméleti–gyakorlati oldalát. Hogy rögtön a könyvtáros etika területéről hozunk egy példát: a közkönyvtár egyik vezéreszméje a nyilvánosság mint elvont morális kategória. Morálist is említünk a szakmai mellett, hiszen a kultúra összegyűjtött anyagainak nyilvánossá tétele a polgári szabadságeszmény megvalósulásának egyik legfőbb erkölcsi „parancsa.” Ennek gyakorlati–szakmai megvalósulásai jelentik a tulajdonképpeni public library történetének kezdetét. A polgári korszakban kialakult közkönyvtári rendszerek, azonban egészen mást és mást értettek nyilvánosságra és szabad könyvtárhasználaton. Egy teljesen raktáron lévő állomány is lehet szabad hozzáférésű, még akkor is, ha ez csak helybenhasználatot jelent. Egy ilyen könyvtár éppúgy teljesíti a szabad könyvtári szolgáltatás erkölcsi maximáját, mint mondjuk, egy éjjel-nappal nyitva tartó, a könyvkiválasztástól, a kölcsönzésig teljes önállóságot biztosító könyvtári rendszer. Úgy látszik tehát, hogy az erkölcs normatív oldala nem választható el a konkrét társadalmi–törté-

nelmi gyakorlattól. hiszen az elvont normákat ezek konkretizálják. Manapság például már nem lehet a nyilvános, szabad könyvtárhasználat normáját szabadpolcos könyvkiválasztó tér nélkül. csak helyben használatra biztosított állománnyal kielégíteni. Gyakorlati megközelítésről beszélünk tehát, hiszen etikáról. (bármilyen társadalmi természetű) emberi viselkedés, egységes normatív leírásáról csak a társadalmi gyakorlat, konkrét tartalma és szükséglete által van értelme beszélni. A szabadpolcos könyvkiválasztás tehát a szabad könyvtárhasználat elvont normáját árnyalja, elmélyíti, konkretizálja, egy már megváltozott társadalmi szükségletet kielégítve. A dokumentumok szabad hozzáféréseinek a későbbiekben nyilvánvalóan még több dimenzióját ismerjük meg fokozatosan (házhozszállítás, bibliobuszos ellátás, interneten történő könyvfoglalás, önkiszolgáló kölcsönzés, sőt maguknak a könyveknek on-line olvasása stb.).

Az etika *normatív* (leíró) oldala tehát formális intenciókat sugall arra nézve, hogy mit *kellene* tennünk ebben vagy abban a helyzetben, de éppen formalitása miatt nem alkalmas arra, hogy konkrét szituációk konkrét etikai problémáira választ adjanak. Ezt a morálfilozófia másik, *értelmező* oldala világíthatja meg, amely azt kutatja, hogy egyáltalán mit értünk morálon, azaz a társadalom etikai viselkedésének gyakorlati aktusaiból konstituálják a morál cselekvő oldalát. Csak az etika ezen két aspektusa által érthető meg a cselekvés két pólusa: indítéka és következménye. Itt találkozunk a morális cselekedet irányultságával; a *van-tól* a *legyen-ig*. E kettő között közvetít a gyakorlati cselekvés *kell* tartalma. Egy cselekedet *szándéka* és következménye mindig az adott társadalmi kontextus és felfogás etikai normája által válik elfogadottá, mint ahogy a gyakorlati cselekedet hontja ki az etikai norma általános tartalmát.

A kódex formális kategóriáit tehát csak a gyakorlati könyvtár-üzemeltetés során lehet tartalommal megtölteni a konkrét használói szükségletek függvényében; addig, csak elvont szakmai maximák maradnak. A fent említett nyilvánosság normatív kategóriája mellett megemlíthetjük a könyvtár másik, az elsónél talán még bizonyultabban konkretizálható alapkritériumát, az állománygyarapítás különböző aspektusait. Az, hogy a könyvtár rendszerezetten gyűjt, feltár, dokumentumot szolgáltat és róluk információt – szintén igen tág spektrumra teheti érvényessé a „közgyűjtemény” formális maximáját. Talán ez az a terület, ahol a legnagyobb eltéréseket tapasztalhatjuk a könyvtárak konkrét lehetőségei és az éppen megkívánt társadalmi szükséglet kielégítései között. Két példány Andorka Rudolf *Bevezetés a szociológiába* című műve éppúgy a koncepcionált gyűjtés és feltárás eredménye lehet, mint mondjuk, huszonöté. Az állomány tartalmi, mennyiségi tényezői tehát szintén a könyvtárak egyedi lehetőségeihez, értékrendjéhez kötötten elégitik ki a könyvtár általános fogalmi definícióját. Ezzel látensen kapcsolódik gondolatmenetünk a közgyűjteményeket definiáló 1997-es törvényhez, hiszen ahhoz, hogy könyvtáros etikáról beszéljünk, előbb meg kell határoznunk, mit értünk a könyvtár fogalmán. A könyvtárhasználat szabadságának fokozatai a szabad, mindenki által igénybevehető könyvtárról, szintén eltérő gyakorlati mozzanatokat jelenthet. A könyvtárhasználó alanyi, személyes joga jöhet be, de hogy beiratkozásához elég egy személyi igazolvány, vagy munkáltatói igazolás is szükséges, az szintén a könyvtár saját hatásköri döntésébe tartozik. Ahány könyvtár, annyi módon értelmezett szabad hozzáférés, vagy tagság, illetve állománnyal kapcsolatos etikai szabály megvalósítása. Igen nagy különbségek mutatkozhatnak könyvtár és könyvtár kö-

zött, de a kódex ajánlása szerint mindegyik „etikus” lehet a maga módján. Láthatjuk tehát, hogy az etikai kódex ajánlásait, maximáit a konkrét szituáltság, a könyvtári hagyomány és könyvtárpolitika, valamint a használói szükséglet tölti meg tartalommal nemcsak a könyvtárhasználat formális és technikai mozzanataiban, de a szakmai-kulturális színvonal emberi aspektusaiban is. Ezért kell a könyvtári munka etikai vetületei vizsgálatakor magának az etikának a normatív és gyakorlati oldalaira is figyelemmel lennünk.

A könyvtáros etika értelmező oldala, (maga a kódex) tehát azokat a formális etikai normákat tartalmazza, amelyeket a könyvtáros szakma korunk olvasói szükségleteinek leghatékonyabb, legkulturáltabb kielégítéséhez vélelmez. Az etikai kódex tartalmi mozzanatait persze csak a gyakorlati könyvtári munkavégzésben lehet konkretizálni. Mit jelent tehát egyáltalán az „etikai probléma” kérdése a könyvtári munka során? Azt a morális oldalról (is) helyesnek vélt eljárást, amellyel az olvasók kulturális szükségleteit kielégítjük. De miért kell az is-t is odatennünk? Azért, mert a kultúra és információátadás technikai, szakmai kielégítése mellett feltételezzük, hogy ezen folyamatnak lehetnek „etikai” vetületei is. Nem mindegy, hogyan, mi módon adjuk át azt az információt, dokumentumot a felhasználónak, amelyért bejött a könyvtárba. Mit jelent tehát a könyvtáros szakmai munkájának az „etikai” minősége? Egyáltalán miért kell a mindennapi szakmai munkának etikai aspektusairól beszélnünk? A kérdés megválaszolása meghaladja a könyvtári probléma kereteit, és csak össztársadalmi dimenziókba helyezve érthető meg. Az egyén és közösség világának modern megkettőződése, a cselekvés egyéni és társadalmi gyakorlatának kettősségét (ellentmondásosságát) is jelenti. Ez a szétválás természetesen szükségszerű a fejlődés törvényszerűségének logikája szerint, de szükségszerű (lenne) a meghaladása is. A cselekvés alanyainak szembenállása tehát időlegesen szükségszerű, amennyiben a modern polgári társadalmat az egyének önérvényesülésükért vívott harcaként értelmezzük, azonban egyszerre láthatjuk e társadalmi rendszer, felfogás tarthatatlanságát is. Az „értelmes önzés” hatókörén túlmutató, tisztán egyéni érdekeket szolgáló és azokat preferáló társadalmi rend természetesen közösségsszerveződési komoly sérüléseket szenvedhetnek egy olyan rendszerben, amelyben csak az egyéni attitűdök érvényesítése a cél. A (könyvtáros) etikáról való gondolkodásunkban azonban tételeznünk kell a gyakorlati és elméleti, egyéni és közösségi, fizikai, valamint szellemi tevékenységek, folyamatok szintézisét. Ebben a befejezett viszonyrendszerben már valóban nincs értelme külön etikáról beszélnünk, hiszen maga az *etika* válik a gyakorlat immanens részévé. Természetesen ennek a célnak a megvalósítása is rejthet csapdákat. Ha az etikát formális tézisként, egyfajta priori igazságként értelmezzük, akkor cselekvésünk általánossága is formális lesz. A „Légy mindig segítőkész az olvasóval!” jellegű felszólításoknak tehát elvont igazságként csak önmagukban van jelentésük, de nem helyezik azt a konkrét olvasókönyvtáros viszony perspektívájába. Ezt a konkrét szituációt a könyvtárügy szükségleteinek történeti fejlődése, valamint az erre reagáló szakmai gyakorlat tölti meg tartalommal. A könyvtáros munkájának etikai és szakmai oldala szétválásában természetesen szerepet játszik a modern könyvtár munkamegosztása. Éppen ezért, még a nagyobb könyvtári rendszerekben sem szabad *abszolút* értelemben szétválasztani a könyvtári munkaterületeket. Mit jelent ez a gyakorlatban? A tájékoztatás, kölcsönzés, feldolgozás klasszikus munkaterületein túl még ezek a

munkák is specializáltakká váltak: szabadpolc, olvasóterem, tartalmi és formai feltárás, könyvek, egyéb dokumentumok stb. vonatkozásában. Ezeknek a munkáknak a hatékonysága érdekében szükségszerű ez a fajta differenciálás, azonban időlegesen kell olyan munkákat is végezni, amelyek más munkaterületekbe is átnyúlnak: feldolgozó osztály besegítése az olvasószolgálati ügyeletbe, olvasószolgálati osztály besegítése a gyűjteményszervezésbe, állományalakításba, a könyvtári szakmunkaerő besegítése a raktári feladatokba stb. Láthatjuk tehát, hogy a rendszerben és egészben való gondolkodás fontos szempontja az etikai normák gyakorlati megvalósításának. A konkrét munkaszervezés gyakorlata az egyik lehetséges válasz az „*hogyan*”-ra. A könyvtáros is akkor érzi magát könyvtára integrált részének, ha teljességében látja a munkafolyamatokat, így fogja megérteni az egész rendszer értelmét.

A könyvtáros etika tehát a *hogyan*-ra kérdez rá, azt vizsgálja. Ennek a *hogyan*-nak azonban – mint ahogy már elkezdtük kifejezni – nagyon sok emberi vetülete lehet, és nagymértékben függ az információátadás konkrét aktusától. Megállapítottuk, hogy könyvtáros etika semmiképpen nem *a priori*, hiszen konkrét emberi viszonyok konkrét kommunikációs aktusaiban manifesztálódik a tartalma, azaz nem választható el a jelenkor könyvtári-szakmai követelményeitől. Ezeket a konkrét szakmai-etikai normákat, tehát a használói környezettel kapcsolatban lévő könyvtári munka alakíthatja ki. Mindazonáltal általános etikai norma igényével léphetünk fel, amennyiben ez a konkrét viszonyok, konkrét normáinak általánosíthatóságát jelenti. Az etika *hogyan*-ja tehát nem önmagában álló, még kevésbé *a priori* volta feltételezi azt, hogy a könyvtári munka etikai vetületekor hasonló hangsúllyal vizsgáljuk a használók etikai viszonyát a könyvtári intézményrendszerhez, hiszen a használó és a könyvtáros metszéspontjában van értelme beszélünk könyvtári etikáról. Mivel a könyvtári információátadás interakciós aktusa kétoldalú, (mint minden emberi viselkedés) legalább akkora fontosságú lenne egy *egységes használói etikai kódex kidolgozása* is, mint a szolgáltatói oldalé. Ezt jelenleg saját hatáskörben oldják meg a könyvtárak, különböző szellemiségű szabályozási hagyományt kialakítva. Hasonlóan azonban nem idegen jelenség az sem, amikor egy nagyobb könyvtári szakmai műhely, szintén kialakít egy könyvtárosi illemtudexet, amelyben a könyvtár szolgáltatói szellemiségét hagyományozzák tovább az újabb könyvtáros nemzedéknek. Ez sokszor informálisan továbbadható viselkedési szabályokat, az olvasókkal való bánásmód irratlan viselkedésformáit jelenti. Olyan attitűdöt, amelybe az adott könyvtár legjobb hagyományait megtestesítő könyvtáros kollégák avatják be a fiatalabb könyvtáros nemzedéket. Az olvasók tehát más-más könyvtárban más-más konkrét „etikai” viszonyulást látnak a könyvtárosoktól, így megtapasztalva a „hely szellemét”, amely olyan általános olvasói jelzőkben ölt testet, mint pl. rigorózus, szigorú, barátságos, szabadszellelű, lelkiismeretes, nemtörődöm, unott, arctalan, ellenszenves, rokonszenves, megértő, tudálféls stb. A sor természetesen bővíthető, de láthatjuk, hogy az olvasó is ítél a „*hogyan-ról*”, (és ő ítél leginkább), amikor „etikai” szempontból is osztályozza az intézményeket. Ebből láthatjuk azt is, hogy a felhasználók számára is felértékelődött a *hogyan* kérdése, a nyilvánvalóan legalább ennyire fontos *mit* mellett.

A könyvtári kultúra és információszolgáltatás két minőségi sarokpontja tehát a *mit adok* és a *hogyan adom* kérdése. Az elsőt az állomány és az információ mennyisége, hozzáférhetősége, visszakereshetősége, a könyvtárosok szakmai elkötelezett-

sége, kompetenciája jelenti. A második tényező, hogy amim van, azt milyen emberi mozzanatokkal „kiegészítve” kell adnom a szakmai követelmények mellett. Nem elég tehát az állomány, az adatbázisok ismerete és a gyors információszolgáltatás. szükséges, hogy ezt valamilyen általánosítható etikai normák alapján tegyem. A könyvtárosok etikai kódexének kidolgozása előtt tehát íratlan, hagyományozott etikai normákat átadva alakult ki egy könyvtár sajátos emberi arculata, amely ezután sem fog elveszni, hiszen az etikai kódex formális téziseit a gyakorlati, a hely szelleméhez szabott tartalmi moralitás fogja a továbbiakban is elmélyíteni. Melyek tehát azok a tényezők, amelyek a kódex másik oldalát alkotják, és a napi munka gyakorlatára lebontják normáit? Elsősorban egy könyvtár helyi, szervezeti, társadalmi környezetétől meghatározott és kialakított olvasószolgálati gyakorlat. Fontos hangsúlyoznunk tehát, hogy az etikai kódex nem önmagában álló iránymutatás és ajánlás, hanem a napi gyakorlat sajátosságai által elmélyített és alkalmazott konkrét viselkedési kultúra összessége, amelyet az ajánlások „mögött” kell értenünk. Ezen gyakorlati oldal sajátosságai tehát *értelmezik* a könyvtáros etikai kódex általánosságait. Vegyünk példának azt az ajánlást, hogy a „*Könyvtáros elkötelezett... a szellemi szabadság, és az információ szabadsága mellett.*”

Nyilvánvaló, hogy egy könyvtár állománybeli, munkaszervezési, szervezeti formája mást-mást jelent a szellemi szabadság és az információ szabadsága vonatkozásában. Ha egy könyvtárban, pl. nincs szabadpolcos könyvkiválasztó tér, attól még eleget tehet a szellemi és információs szabadság elvont kritériumának, de a XXI. század konkrét szükségleteinek viszonylatában már kevésbé. Ha a könyvtár szervezetéből, munkaszervezési hiányosságaiból adódóan nehézkes, lassú, bürokratikus működésű, akkor szintén csak formai oldalról lehet eme szentencia igaz, mert nem veszi figyelembe a konkrét társadalmi szükségletrendszer felgyorsult igényeit. Úgy tűnik tehát, hogy hiába felel meg elvben egy könyvtár a modern polgári közgyűjtemény formai kritériumainak, ha azt nem mélyíti el a napi munkakapcsolat tapasztalataiból megkövetelt *maximális lehetőségig*, akkor csak elvont formális viselkedési, üzemeltetési normát jelent számára az etikai kódex, de gyakorlati előnyeiből a felhasználó semmit sem érez. A *van-tól a legyen-ig* tartó minőségi ugrást tehát egy könyvtári intézmény és struktúra lehető legjobb és leghatékonyabb potenciáljának elérése jelenti. Ehhez önmagában kevés az etikai kódex, hiszen az „etikus viselkedés” sosem lehet öncélú egy könyvtárban. Lehet egy teljesen zárt és korszerűtlen könyvtári struktúrában is normásított viselkedési szabályoknak megfelelően foglalkozni a szakmával, de az olvasók mégsem ezt, ezeket a könyvtárakat fogják preferálni, hanem azokat, ahol a *van és a legyen*, tehát az aktuális és potenciális könyvtári szolgáltatások összessége közelítődik egymáshoz a társadalmi szükségleteket követve. Mit ér tehát egy olyan könyvtár, amely magas szakmai nivójú, „etikus” viselkedésű, de korszerűtlen technikai felszereltségű? Az állománya nem megfelelően prezentált, az épület rosszul tervezett, a munkafolyamatok rosszul szervezettek. Ezzel párhuzamosan viszont fel kell tennünk a kérdést megfordítva is: mennyire emberarcú egy jó informatikai hátterű, üzemszerű gépiességgel kiszolgáló, kiváló állománnyal és adatbázisokkal rendelkező könyvtár, ha tereiben kevés a könyvtáros, nincs kihez fordulni segítségért, és ha mégis találkozunk egy könyvtárossal, akkor tömör „szakszerű” válasszal küld minket a megfelelő polchoz, vagy hűvös tárgyilagos-sággal mutatja meg az adatbázis működését. E kérdések nyilván nemcsak „etikai”

jellegűek, hanem szervezeti, szervezési, anyagi és még számos vonatkozásúak. Hogyan tudjuk tehát e soktényezős szakmai attitűd értékeit megfogalmazni? A könyvtári etika írott formái és az emberi kultúra íratlan szabályainak egységéként. E két alkotóelem azonban nemcsak elmélyíti, tartalmilag kifejezi, konkréttá teszi egy-egy cselekvésünket, de adott esetben felül is írhatja, korlátozhatja egymást. Ebben a tényezőben kell ismét kiemelnünk, hogy a könyvtári etikai kódexnek kellene egy használókra kiterjedő vetületének is lennie, hiszen az etika mindig valamilyen emberi kölcsönösséget tételez föl. Tehát az etika két oldala nemcsak normatív és gyakorlati meghatározottságát jelenti, hanem azt, hogy viselkedésünket mindig egy másik személlyel szemben „követjük el”, azaz kölcsönösséget tételez föl. Nyilvánvalóan a könyvtári interakciók alapállapotot figyelembe véve – a könyvtáros mint szolgáltató, a használó mint állampolgár – a könyvtári viselkedés etikája beletartozik egy általánosabb ismérvű és elfogadottságú viselkedési szabályrendszerbe; a jogállam írott és íratlan etikai normarendszerébe. Bizonyos olvasói attitűdök esetében azonban a konkrét kulturális szabályrendszernek prioritást kell kapnia, a mégoly általánosan megfogalmazott könyvtárosi etikai kódexszel szemben is. Vegyünk például olyan eseteket, amikor a használó nem az általános szokás és értékrendszer szerint használja a könyvtárat: zavarja a többi olvasót (viselkedésével, öltözködésével stb.), a könyvtári személyzettel nem az általános érintkezési normák szerint kommunikál, rongálja a kikölcsönzött dokumentumot stb. Érvényesek-e ekkor is az etikai kódex irányelvei? Megtagadható-e például az információ és a dokumentumok szabad hozzáférése, ha használója, rongálva a közvagyon, rendszeresen rossz állapotban hozza vissza a rábízott dokumentumot. A könyvtárat saját könyvtárolásuk gyarapítására használó olvasókat nem is kell külön említeni. Ez lehet a legnagyobb etikai elhajlás az olvasó részéről, amely a leginkább ütközik egy fönnálló (Ne lopj!), általánosan elfogadott társadalmi normával és az őt „állampolgári” jogon megillető könyvtári etikai normával, (a dokumentumok szabad hozzáféréseinek ajánlásával). Ebben a konkrét esetben természetesen az általánosabb norma felülírja a konkrét szakmai-etikai normát. A problémát gyakorlati utakra terelve egyre inkább az ötlük fel bennünk, hogy az etikai cselekvés interakciós oldalai a könyvtárosság etikai konstrukciójában azt feltételezik, hogy a cselekvés alanya és tárgya a könyvtáros-olvasó oda-visszaható, kölcsönös viszonyaiban, és az olvasó-olvasó kapcsolatában is fennállnak. Ezt a tényt azonban már inkább a jogállam etikai normáinak demokratikus követelményei szabályozzák. Jogok és kötelességek egymást kölcsönösen feltételező és egymást kiegészítő egységét kell együtt látnunk. Nemcsak a közzolgáltatásban dolgozóknak vannak etikai kötelezettségeik, de általánosan elfogadott viselkedési normáknak kell érvényeseknek lenniük a használói oldal részéről is! Az etikai kódex utal is erre, amikor azt mondja:

„A könyvtáros és a használó viszonya az egyenrangú partnerségen és kölcsönös bizalmon nyugszik.”

Itt explicite is ajánlást ad a kódex a használói és szolgáltatói oldal etikájának kétoldalúságáról, partneri viszonyáról. Nem akarunk részletesen szólni azokról a szélsőségesebb esetekről, amikor nyilvánvalóan a használó viselkedése „etikátlan”, mind a könyvtár szellemiségét, mind a könyvtári személyzetet megsértve. A sza-

badság elvont filozófiai kategóriája, mint fentebb láttuk, szembenállhat a jogállamnak a demokratikus értékrenden nyugvó bizonyos korlátozó hatalmával, de látnunk kell azt is, hogy a szabadság elvont normája a gyakorlati cselekvésben mindig valamilyen szükségszerű cselekedetben kell, hogy realizálódjon. Szabadság és szükségszerűség tehát összetartozó fogalompárok egy olyan demokratikus társadalomban, amelynek legfőbb célja a közjó megvalósítása. A kölcsönösség tehát nem csak a könyvtáros–olvasó viszonylatban áll fent, mert egy szükségleteket újraelosztó intézmény működése megköveteli az ésszerű, mindenki érdekét szolgáló korlátozókat. Mint alább látni fogjuk, a könyvtáros etika gyakorlati kérdéseit is a szabadság és szükségszerűség kettősségének egymásra ható egysége konkretizálja. A könyvtári etika vizsgálatába az eddigi fejtegetéseinket továbbgondolva jobban be kell vonnunk az etikai cselekvés oda-visszaható kétoldalúságát; jelen esetben az olvasó–könyvtáros viszonyának tükrében. A könyvtáros szakmai (mit adok?) és etikai (hogyan adom?, hogyan viszonyulok?) kérdésköre elválaszthatatlan az olvasói attitűd általános kulturális (szokás)jogától. Az egyre magasabb szakmai szinten kielégített olvasói szükségletek maguk is újabb szükségleteket teremtenek, amelyekre a könyvtárnak, könyvtárosnak reagálnia kell, hiszen nem maguknak dolgoznak, szolgáltatnak. Tételeznünk kell azonban a könyvtárosságnak mint intézményi rendszerhez kötött tevékenységi körnek azon értékadó, normateremtő viszonyulását a kultúrához, olvasóhoz, amelyek egyben mintául szolgálhatnak a kulturált könyvtárhatalmat megteremtésében. Fontos látnunk itt is az egymást fejlesztő, korlátozó kétoldalúságot, mert a demokratikus könyvtárnak egyenrangú partnerként kell kezelnie a használót. El kell felejtenünk azt a régi, a fejlődés korai szakaszára jellemző könyvtárosi attitűdöt, amely maga ítéltetett, korlátozhatott, mint az állami művelődés és cenzúra meghosszabbított karja. A partnerségen alapuló új típusú olvasó–könyvtáros viszony azonban feltételezi a demokratikus körülmények közötti olvasói jogviszony és viselkedés befolyásolását.

Bibliopláza és „etika”*

Lássunk tehát egy nagyobb könyvtári modellt, amelyben az etika fent kifejtett vetületei a mindennapi munkavégzés és könyvtár-üzemeltetés során lesz aktuális tartalmú. A Fővárosi Szabó Ervin Központi Könyvtárban megforduló napi 3–5 ezer, vegyes társadalmi összetételű olvasói szükségletek igen változatos formákban mélyítik el a könyvtári etika gyakorlatait.

Már a könyvtár tereibe történő fokozatos beléptetés is bőven teremt alkalmat az „etikai” szabályozás normáinak konkretizálásához. Könyvtárunkba történő belépés többlépcsős: a könyvtár földszintjén lévő átriumot és az abból nyíló kávézót bárki, bármiféle ellenőrzés, hivatalos regisztráció nélkül használhatja. Ebben a könyvtári térben tartalmi szolgáltatással a központi információs pontot és a könyvvisszavételt, valamint a beíratkozási adminisztrációt leszámítva nem találkozik, de fontos mozzanatok történhetnek ebben a térben az olvasó könyvtári tagságának

* Az etika szó idézőjeles használata arra utal, hogy etikán – a szó eredeti jelentését kibővítve – viselkedési kultúrát és szokásrendszert értek, és nem csak cselekedeteink jó vagy rossz aspektusait vizsgáló tudományt.

további lépcsőfokok felé. Ha egy használó egy dokumentum megléte miatt kíván beíratkozni, akkor azt a központi információs pultnál érdeklődve döntheti el. Amennyiben csak a könyvtár olvasói tereit használná, és csak helyben olvasna, internetezne, akkor elég egy ingyenes regisztráció vagy napijegy. Ehhez a jogosultsághoz, már hivatalos regisztrációs aktusra van szükség (személyi igazolvány), hiszen a könyvtár saját (állományvédelmi, statisztikai) szempontjait érvényesítve előírja a személyes adatok regisztrálását. A szabad információhoz jutás tehát már „elszenved” egyfajta (ésszerű) korlátozást, hiszen bizonyos adminisztratív aktusok nélkül nem léphet használó az olvasói terekbe. A teljes jogú tagságnak is több dimenzióját, kedvezményét nyújtjuk. 16 év alatt ingyenes a beíratkozás, de csak szülői kezességvállalással, 18 év fölött kezes nélkül, diákkedvezmény, illetve fél évig érvényes beíratkozás is lehetséges. Természetesen leginkább az éves intervallum az elterjedtebb, de ez is bővíthető bérletté, amely az összes Fővárosi Szabó Ervin tagkönyvtárra érvényes. Külön kedvezmények érintik a hátrányos helyzetűeket, időseket. Láthatjuk tehát, hogy a könyvtári tér „használatba vételi” szintjei különböző jogosultságú, ugyanakkor követelményű szabályrendszer szerint történnek. A szolgáltatói oldalon megjelenő etikai előírások tehát ésszerű; az olvasó, valamint az intézmény érdekeit egyaránt szolgáló módon konkretizálják az információhoz történő szabad hozzáférés első mozzanatait.

Feljebb jutva – mind térbelileg, mind igényszintet tekintve – a könyvtárban, újabb szabályrendszerek teremtenek egyensúlyt az információhoz való jutás esélyegyenlőségében, és az egyéni igények elmélyítésében. A nyolc kikölcsonözhető könyv limitje is az egyéni igények ésszerű korlátozása a közösség érdekében, éppen úgy, mint az internetes számítógépek meghajtóinak írásvédetté tétele. Ez utóbbi korlátozást már inkább a könyvtár érdekeit szem előtt tartva vezettük be, éppúgy, mint a helyben használható, raktárból kikért könyvek olvasójegyen történő regisztrációját. Bizonyos, főleg nagyon régi könyvek esetében a bekamerázott olvasóterem és a fokozott könyvtárosi felügyelet is elfogadható korlátozásnak tűnik. De menjünk tovább az etikai normák érvényre jutásához szükséges tartalmi konkrétumok, korlátozások, szabályozások rendszerében.

A könyvtári üzem forgalmi függvényei hatással lehetnek az olvasók egyéni érdekeinek érvényesítésében. Ha mondjuk, sor alakul ki a tájékoztató pult előtt, és mellette még a telefon is cseng szintén tájékoztatásra várva; épp az esélyegyenlőség és a megkülönböztetés nélküli informálás elvét szem előtt tartva kell csökkenteni a tájékoztatás idejét, szintjét.** Fontos szolgáltatói, emberi szempont ugyanakkor, hogy ilyen esetekben is megtaláljuk az elvárható emberi és szakmai „minimumot”, valamint azt, hogy a korlátozás mindenkit egyenlően érintsen, és ne kivételezzünk senkivel. Kivételes esetek azonban ilyenkor is akadnak: hátrányos helyzetű vagy idős olvasóknál épp egy általánosabb emberi norma írja felül ezt a korlátozást, hiszen nekik bármilyen fokozott forgalmi torlódáskor is több figyelem, empátia, tolerancia jár.

Sok emberi és szakmai mérlegelési szempont határozza meg a könyvtáros „etikáját” egy-egy konkrét tájékoztatói helyzetben. Lényeges szempont, hogy az olva-

** A tájékoztatás idejének és szintjének helyes alkalmazása a könyvtári munkamegosztás függvénye is, amely szintbelileg és térbelileg osztja el az olvasói szükségletek kielégítéséhez megfelelő munkaerőt.

sói jogoknak ilyenkor sem szabad sérülniük, csak ésszerűen korlátozódnuk. A gyors és hatékony tájékoztatás még egyáltalán nem biztos, hogy egyben felületességet is jelent, ellenben az „alapos”, lassú, időigényes tájékoztatói munka is lehet redundáns, ha pl. nem jó irányba indul, mert nem konkretizálja az olvasói kérdést. A könyvtári állomány elrendezésének fogalmi viszonyait, a különböző tudományterületek interdiszciplináris jellegét tehát jól kell ismernünk ahhoz, hogy többszemponútú és „teljes, megfelelő, etikus, személyre szabott információt nyújtunk”. A „nőkérdés” problémaköre például minimum három szakterületi megközelítést igényel, (szociológiai, „mozgalmi”, művelődéstörténeti), a „zsidóságé” minimum négyet, (szociológiai, politikai, jogi, vallási). Fontos szakmai szempont a tájékoztatás szintjeinek és területeinek megfelelő alkalmazása is. Ha nyilvánvalóvá válik egy olvasói kérdés specializáltsága, akkor szintén lényeges, hogy a könyvtári állományomat megfelelően ismerve tudjak dönteni arról, hogy a kérés milyen mélységben elégíthető ki, és ha nem tudok elégséges választással szolgálni, akkor mely (szak)könyvtárakat tudom ajánlani. Egy bölcsészettudományi könyvtárban „felesleges” szakmai erőlködés és időpocsékolás a magaspítészet, a farmakológia vagy éppen a baromfitartás európai uniós szabályozásának rejtelseibe hatolni: ezen szakterületek megfelelő tartalmi mélységű könyvtárait ajánlani szintén csak a rutinosan kérdező és tájékoztató könyvtári munka képes. Az etika ilyen irányú konkrétsága szakmai meghatározottságú: képes vagyok-e mint tájékoztató könyvtáros gyorsan átlátni egy-egy tájékoztatói szituációt szakszerűen, a forgalmi terheltségtől függő, arányokat megtartó módon kielégíteni az olvasói szükségleteket. Ilyenkor nem azért csökkentem az olvasóval történő tájékoztatás idejét, mert etikátlan vagyok, hanem éppen azzal vagyok etikus, hogy gyorsítom az olvasó információhoz való jutását azzal, hogy felkínálom az adott szakterületet legmélyebben gyűjtő (szak)könyvtárakat. Ez az etikai elv azért is fontos, mert az olvasók etikai kontrollja nagyon érzékeny az egyenlő bánásmód kiegyensúlyozott érvényesítésére. Fontos tehát az a szakmai-etikai fogékonyság, amellyel megteremtjük az olvasókra, háttérmunkákra fordított idő arányosságát, az olvasóval való hatékony és rutinos kommunikációval megcélozva az igényelt tudományos, irodalmi mélységet. Azonban tudjunk a különböző tájékoztatói-emberi helyzetekre egyénre szabottan is reagálni.

Más jellegű, de etikai vetületében még érzékenyebb kérdést vetnek fel az állományalakítás és gyűjteményszervezés „etikai” megfontolásai, mivel a kódex megállapítása szerint: „A könyvtáros, ... a közvélekedéssel és saját nézetével ellentétes műveket is beszeresz”. A könyvtárnak és a könyvtárosnak nem szabad tehát egyéni ízlését, világnézetét úgy kidomborítania az állományalakításnál, hogy az a többi terület ellenésére menjen, ugyanakkor a demokratikus közkönyvtár alapgondolatával ellenkezik, ha egy könyvtár negligálja az értékek teljességére való törekvést a gyarapításban. Az egyéni érdeklődés és témaorientáció más vonatkozásban viszont előfeltétele egy adott szakterület, tudomány(terület) műveinek legszakszerűbb gyűjteményezéséhez.

Vegyünk egy többször felmerülő tájékoztatói, gyűjteményszervezési problémát: Hitler *Mein Kampf*-jának könyvtári beszerzése több (etikai) problémába is ütközik. A könyv kiadását jogi úton korlátozták, bár egyes könyvespultok alól hozzáférhető. Mit tegyen a könyvtáros, aki „többszintű” etikai kelepcebén érezheti magát. Először is a könyv tartalmát ismerve, el kell utasítania a könyvben foglaltakat. Másrésztől és szigorúan tudományos alapon viszont van igény e mű tanul-

mányozására, elsősorban történeti forrásdokumentumként. De említhetünk más jellegű tartalmi kérdéseket is: Marx és Lenin összes művei gyorsan kikerültek a könyvtárak szabadpolcairól, sok esetben a meggondolatlan állományapasztás következtében magukból a könyvtárakból is. A történelmi és tudományos objektívítás ugyanakkor támaszt olyan jellegű etikai felelősséget is a könyvtáros elé, hogy ezen szerzők legismertebb, legkeresettebb, legfontosabb művei továbbra is elérhetőek legyenek a szabadpolcos állományban. Ugyanez vonatkozik aktuális történelmi, politikai vonatkozású írásokra is. Tamás Gáspár Miklós, Kis János, Bayer Zsolt, Lovas István művei éppúgy nem hiányozhatnak a könyvtár polcairól, mint Franka Tibor vagy Kende Péter írásai. De mondhatunk más területről is példákat: a katolikus filozófus Bolberitz Pál *Keresztény teológia* című művének éppúgy helye kell, hogy legyen, mint Pais István materialista koncepciójú filozófiatörténetének. Hermann Nitsch művészetéről szóló kötetek ugyanúgy megtalálhatók, mint az orosz ikonok művészettörténeti rejtelmait taglaló művek.

Az *audiovizuális dokumentumok* világa szintén teljesen önálló területe a szerzeményezés etikai vetületének. Pornográf jellegű anyagokat a közkönyvtár hagyományosan nem gyűjt, de sokszor elmosódó lehet a határa a művészi–erotikus–pornográf kategóriáknak. Arról nem is beszélve, hogy a hagyományos szórakoztató filmek (mindenkor kötelező) szerelmi szálaiban is egyre nyíltabb a naturális ábrázolás. Hangzó anyagoknál felmerül például, hogy lehet-e sátánista (pl. Marilyn Manson) zenét vásárolni. Ha igen, akkor keresztény karizmatikus könnyűzenét is kell(ene) venni a kiegyensúlyozott állománygyarapítás elvét követve. Esetleg megoldás, hogy egyiket sem vásárol a könyvtár? A világnézeti „semlegesség” nemlegességet vagy az állománygyarapításnak minden területre történő kiterjesztését jelenti?

Az internetes szolgáltatások is vetnek fel hasonló etikai kérdéseket. Korlátozható-e bizonyos honlapok hozzáférése etikai szempontok szerint? Az amerikai 2001-es terrormerényletek egyik könyvtári-etikai diskurzusa épp abból indult ki, hogy a merénylők az amerikai közkönyvtárak ingyenes internetes szolgáltatásait használva kommunikáltak, illetve szervezték meg akciójukat teljesen követhetetlen és anonim módon. Vagy más probléma: hogyan tudok például különbséget tenni a pornográf internetes oldalakat „tudományos” kutatás céljából használó olvasó és a személyiségefejlődésének torzulását okozó használók között? A fizetős internet kizárja bizonyos oldalak szűrését, vagy a pénzéért joga van az olvasónak a teljes, szűrés nélküli világhálózathoz?

A közkönyvtár teljességre való törekvése, az olvasók szabad dokumentum–információ hozzáféréseinek joga hol ütközik ellentmondásokba? Milyen határterületei állíthatók fel a gyűjteményszervezésnek, információadásnak, hozzáférésnek a XXI. században? Kell-e egyáltalán értékelvű korlátokat felállítani? Ha igen, milyen objektív kritériumok alapján tudjuk ezt megtenni? A fent említett kérdések és problémák nem válaszolhatók meg egyértelműen, de a velük való folyamatos foglalkozás és szakmai diskurzus nélkülözhetetlen a könyvtáros szakmai-etikai világképének kialakításában.

Ezen szakmai kitérő nem egy könyvtári tájékoztatásról szóló jegyzet részletei voltak, hanem azt illusztrálták, hogy mit jelent az etika és a szakmai gyakorlat „egybeesése”, netán különválása könyvtári munkánk főbb területein. Az etika milyen immanens formáit fedezhetjük fel szakmai tevékenységeink közben? Ugyanakkor

nehezen kerülhetők ki azok a helyzetek, amikor a könyvtárosnak a szakmai orientáltságán és kompetenciáján túl választani kell bizonyos *olvasói határhelyzetek* etikai kérdéseiben. Minél nagyobb, minél szélesebb körű használói réteget vállal fel egy könyvtár, annál több ilyen jellegű problémával fog találkozni. Nem megoldás viszont ebben a kérdéskörben sem a használói szám bármilyen megfontolású korlátozása.

Láthatjuk tehát, hogy az etikai kódex formai kereteit hogyan lehet és szükséges „egyénre”, „szituációra”, interakciós helyzetre szabni. A normák konkretizációjának egyik prioritása tehát szakmai szempontú: hogyan kell az egyéni igényeket a gyakorlatban, a könyvtár általános üzemeltetési rendjének, térbeli, szervezeti kialakítását, a könyvtár napi forgalmi terheltségét figyelembe véve kielégíteni. Az etikai kódex tehát nem egyneműsíti a könyvtárakat szakmailag (sem): a „mit adok” kérdése, egy könyvtár szellemi, anyagi erőforrásainak mennyisége, minősége, szervezetsége függvényében aktualizálóik. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar könyvtárügy sajátosságaiból adódó diszkrepanciák bőven adnak lehetőséget a hazai könyvtárpolitika újragondolásához. Mind területi, mind szakterületi eloszlásban új szempontokat, szabályozási formákat, szakmai ajánlásokat kell kialakítani ahhoz, hogy a könyvtárügyi közszolgálat versenyképes és hatékony, arányos legyen. Láttuk, hogy szerencsés esetben mindhárom tényező nivelált, mert egy megfelelő állományú könyvtár csak a megfelelő szakmai mélységű és szervezetszerű humán erőforrásokkal képes kifejtetni legmagasabb színvonalát. Ugyanígy fontos a mennyiség és az elrendezettség kérdése is, mert egy rossz, kevésbé nyilvános állományú könyvtárban csak szűkebb olvasói kört tud kiszolgálni bármilyen kiválóan megszervezett könyvtári gárda is. De a kódex másik „emberi” vonatkozású árnyalása, a „hogyan” kérdése még jobban függ egy könyvtári struktúra szervezeti-szociológiai háttérétől, általános kulturáltsági színvonalától.

Országos könyvtárügyi politikává emelve a könyvtáros etikát, megállapíthatjuk, hogy a kódex tág értelemben vett illetékességi köre vonatkozik az országos könyvtárügy szervezeti, stratégiai döntéseire, hosszú távú programjaira, koncepcióira, hiszen az adókból fenntartott magyar könyvtárügy hatékony koordinálása is „etikai” kérdés. Éppúgy, mint az alacsonyabb-magasabb szinten meghozott vezetői döntések, amelyek intézmények átalakításáról, átszervezéséről, a munka hatékonyabbá tételéről szólnak. Így „záródik” be a könyvtáros etikai kódex hatásköre, amely közvetve vagy közvetlenül a magyar könyvtárügy összes szakemberéhez szól.

Ezekkel a gondolatokkal kívántam hozzájárulni a könyvtári etika megvitatásához, gyakorlati alkalmazásához, érzékeltetni próbálva, hogy a könyvtárban minden szakmai és emberi mozzanat lehet egyben etikai is, kezdve egy raktári könyv kikérésétől az országos könyvtárügy nagyobb mozzanataig.